

שיעור שתי אותיות במלאכת

כותב

פתיחה
המשכן
הצגת השיטות במשנה ובגמרא
תנא קמא
ר' יהודה
רבן גמליאל
ר' שמעון
ר' יוסי ודין "רושם"
ירושלמי
נוטריקון
ר' יהושע בן בתירא
גדר או שיעור
כתיבת אות אחת
השלמת ספר
כתב אות אחת סמוך לכתב
סיכום

פתיחה

במאמר זה ננסה לברר מדוע דווקא הכותב שתי אותיות מתחייב משום מלאכת כותב. לשם כך נפתח בניסיון להבין את השיטות השונות במחלוקת על איזה צירופי אותיות חייבים. אחר-כך נעלה הבנה נוספת לצורך זה לאור דין כתיבת נוטריקון,

ונסיים בחקירה האם הצורך בשתי אותיות טמון בגדר המלאכה או שהוא רק דין בשיעור המלאכה וחשיבותה כדי לחייב.

המשכן

כל מלאכות שבת נלמדו מעבודת המשכן¹. לכן, כדי לברר מדוע חייבים דווקא על כתיבת שתי אותיות, יש לברר קודם-כל היכן מצינו מלאכת כותב במשכן, ומה אנו יכולים ללמוד מכך על אופי המלאכה.
יש לכך התייחסות מפורשת במשנה (שבת יב, ג):

הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו, בין משם אחד בין משתי שמות, בין משתי סמניות, בכל לשון, חייב. אמר רבי יוסי, לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם, שכך כותבין על קרשי המשכן לידע איזו בן זוגו.

לפני שנתייחס למחלוקת ההלכתית בין תנא קמא לר' יוסי, נברר מאיזו פעולה ממלאכות המשכן לומד כל תנא את מלאכת כותב.
ר' יוסי סובר שהמלאכה נלמדת מסימון קרשי המשכן. כיצד, אליבא דר' יוסי, הקרשים היו מסומנים? נחלקו בכך הראשונים: רש"י מבין שהם היו מסומנים על-ידי רשימות בעלמא, על פי ברייתא (קג ע"ב) שנביא לקמן בשיטת ר' יהודה, שמביאה את דבריו של ר' יוסי בתוספת ביאור:

...לפיכך שרט שריטה אחת על שני נסרין או שתי שריטות על נסר אחד חייב.

הירושלמי על משנתנו (יב, ג) מבין את ר' יוסי בצורה דומה, ואומר שהקרשים היו מסומנים על-ידי קווים אלכסוניים המבחינים בין כל קרש לקרשים שמצידו, כך שחיבורם היה יוצר זיגזג².
מכיוון שר' יוסי מוכיח את שיטתו (שנדון בה לקמן) מהמציאות בעבודת המשכן, ייתכן שנקודת המחלוקת בינו לבין תנא קמא נעוצה בהבנת מציאות זו. נראה שלדעת רש"י זוהי אכן נקודת המחלוקת, מפירושו למשנת אבות המלאכה (עג

¹ "אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן" (שבת מט ע"ב).

² על פי קרבן העדה על הירושלמי שם, ד"ה ומשני לוכסן.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

ע"א): "כותב ... שכן רושמיין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו, וכותב אות בזו ואות בזו". יוצא מדבריו שבניגוד לדעת ר' יוסי שהקרשים סומנו על-ידי שריטות או קווים, לפי תנא קמא הם סומנו על-ידי אותיות. כל צמד של קרשים המחוברים בראשם על-ידי טבעת אחת היה מקבל אות אחת, שהיתה מסומנת על כל אחד משני הקרשים.

הרמב"ם, בפירושו על משנתנו, חולק על רש"י, ומבין שהקרשים היו מסומנים באותיות המסמלות מספרים סידוריים. כך, עשרים הקרשים שבכל קיר לאורך המשכן היו מסומנים באותיות מא' עד כ', ושמונת הקרשים שבצד מערב היו מסומנים מא' עד ח'. מכך שלא הבחין הרמב"ם בין דעת תנא קמא ובין דעת ר' יוסי משמע שלא נחלקו התנאים **במציאות** סימון הקרשים במשכן, אלא **בהגדרתו**.

האבני נזר (או"ח קצט, י³) טוען שלפי תנא קמא, שמחייב משום 'כותב' ולא משום 'רושם', ודאי שהיתה כתיבה במשכן שלא במשמעות של סימון. הוא מציע שהמלאכה נלמדה מכתובת חשבונית העבודה, המרומזת בתחילת פרשת "אלה פקודי", או מחריטת השמות באבני החושן. לפי מה שנבאר לקמן בשיטת הרמב"ם ביסוד מחלוקת תנא קמא ור' יוסי, מסתבר שהרמב"ם מסכים איתו.

אם כן, אפשר למצוא בעבודת המשכן כמה משמעויות של כתיבה: כתיבת מילים בחושן או בשטרות, הבחנה בין קרשים על-ידי סימון של אותיות (או שריטות), וזיהוי צמדי קרשים על-ידי סימון של אותיות (או שריטות) זהות.

הצגת השיטות במשנה ובגמרא

לאור האמור, העובדה שהחייב המינימלי הוא על שתי אותיות יכולה לנבוע משלוש סיבות:

- א. רק על-ידי כתיבת שתי אותיות אפשר לכתוב מילה בעלת משמעות³.
- ב. רק על-ידי סימון של שתי אותיות שונות אפשר להבחין בין שני חפצים.

---

³ עיין שם סעיף י"ב, שמבין את רש"י אליבא דתנא קמא כמו שביארנו.

⁴ לכאורה יש תיבה אחת בתורה שבנויה מאות אחת בלבד, הלוא היא "ה" מהפסוק "ה לד' תגמלו זאת" (דברים לו, ב), אבל נראה שתיבה זו היא מעין קיצור של המילה "האם", ולכן הגדרתה לעניין מלאכת כותב תלויה בדין נוטריקון שנגיע אליו בהמשך.

ג. רק על-ידי סימון של שתי אותיות זהות אפשר לזהות בין שני חפצים.
לפי סיבה מס' 1, הכותב מילה חסרת משמעות פטור. לפי סיבה מס' 2, הכותב שתי אותיות זהות פטור. ולפי סיבה מס' 3, הכותב שתי אותיות שונות פטור. אמנם, ייתכן שיש יותר מסיבה אחת לשיעור זה, ואם כן יש להבחין בין ארבעה צירופים שאפשר לחייב עליהם מדין כותב:

- א. שתי אותיות זהות חסרות משמעות מילולית (להלן: 'אא').
- ב. שתי אותיות זהות בעלות משמעות מילולית (להלן: 'גג').
- ג. שתי אותיות שונות חסרות משמעות מילולית (להלן: 'עא').
- ד. שתי אותיות שונות בעלות משמעות מילולית (להלן: 'שמי').

תנא קמא

נחזור למשנה (יב, ג):

הכותב שתי אותיות, בין בימינו בין בשמאלו, בין משם אחד בין משתי שמות, בין משתי סמניות... חייב.

לכאורה, ההתייחסות היחידה במשנה לשאלה באלו שתי אותיות מדובר היא בביטוי "בין משם אחד בין משתי שמות". כוונת ביטוי זה שנויה לכאורה במחלוקת ראשונים.

רש"י מפרש: "בין משם אחד - שתיהן אלפין, משתי שמות - אלף בית". כלומר, הוא מבין שפירוש המילה "שם" במשנה הוא צורת אות.

אבל מפסק הרמב"ם (יא, י-יא) בעניין כתיבת שתי אותיות משמע אחרת, וזה לשונו:

הכותב שתי אותיות חייב... הכותב אות כפולה פעמים והוא שם אחד, כמו דד, תת, גג, רר, שש, סס, חח, חייב.

---

⁵ אנו נשתמש בדוגמא זו בעקבות דברי ר' יהודה במשנה, למרות השאלה המתבקשת האם זו נחשבת מילה גם במ"ם פתוחה. הגמרא דנה בשאלה זו בדף קג ע"ב, אבל אנו לא נעסוק בה.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

במשפט הנ"ל משמעות המילה "שם" היא משמעות מילולית, ומסתבר שכך הרמב"ם מבין את המשנה גם כן.⁶ **המרכבת המשנה** אומר שלפי הרמב"ם "בין משם אחד בין משתי שמות" היינו 'בין ממשמעות אחת בין משתי משמעויות'. כלומר, חייבים על כתיבת שתי אותיות – הן אם האותיות יוצרות משמעות מילולית משותפת, והן אם יש להן משמעות רק כאותיות נפרדות.

עוד משמע מדברי הרמב"ם הנ"ל, שהביטוי "שתי אותיות" מדבר על אותיות שאינן זהות, בניגוד ל"אות כפולה".

על כל פנים ברש"י מפורש שהכותב 'א' חייב, ומוכח מדבריו שאין צורך במשמעות מילולית ולא בשוני בין האותיות כדי להתחייב. יש להסיק מכאן שחייבים על כתיבת כל שתי אותיות.⁷

המיוחס לר"ן מסביר את הביטוי "בין משם אחד בין משתי שמות" כמו רש"י, אבל לדעתו הנחת היסוד היא שצריך משמעות מילולית.⁸ לכן הכותב 'ג' חייב, אבל הכותב 'א' או 'ע' פטור. וזה לשונו: "דתנא קמא מחייב בשתי אותיות אע"פ שהם משם א', כגון שש, תת, חח, דד, גג, כיון שהוא דבר ראוי לקריאה".

לעומת זאת, בדברי הרמב"ם שהבאנו מפורש שישנם שני אופנים לחיוב על כתיבת שתי אותיות: כתיבת שתי אותיות שונות בכל מקרה, וכתיבת אות כפולה במידה ונוצרת ממנה מילה בעלת משמעות. כלומר, הכותב 'ע' או 'ג' חייב, אבל הכותב 'א' פטור. את החיוב על שתי אותיות הרמב"ם למד מהמשנה, כמו שהתבאר, ואת החיוב על אות כפולה הוא למד מדברי רבן גמליאל בברייתא שנביא לקמן.

מדוע, לדעת הרמב"ם, המשנה לא התייחסה לחיוב על כתיבת אות כפולה בעלת משמעות מילולית? נראה שזהו משום שהחיוב על כתיבה בעלת משמעות מילולית

---

⁶ כמו שנראה לקמן, מוכח שהרמב"ם פסק כתנא קמא של המשנה כי זהו המקור היחיד לפסק הרמב"ם לחיוב על 'ע'.

⁷ אין לומר שלרש"י הכותב 'ע' פטור, שכן גם לפי הבנת רש"י בכתיבת המשכן היה צורך באותיות שונות כדי להבחין בין צמדי קרשים שונים. ועוד: משיטת ר' יהודה (ראה לקמן) מוכח שכתבת אותיות שונות מחייבת יותר מאשר כתיבת אותיות זהות.

⁸ אמנם, לכאורה הוא סותר בזה את דבריו בדף ע"ב בשם הרשב"א, עיין שם. ועיין לקמן הערה 10.

היא פשוטה, ולכן לא הוצרכה המשנה אלא לחדש שחייבים על כתיבת שתי אותיות שונות גם ללא משמעות מילולית.

ר' יהודה

המציעתא של המשנה עוסקת בשיטת ר' יוסי, שלדעתו אב המלאכה המדובר אינו 'כותב' אלא 'רושם'. אנו נתייחס לדבריו רק לאחר סקירת הדעות השונות במלאכת כותב.

דעת ר' יהודה מובאת בסיפא: "אמר רבי יהודה, מצינו שם קטן משם גדול, שם משמעון ומשמואל, נח מנחור, דן מדניאל, גד מגדיאל".

עיקר חידושו של ר' יהודה הוא בדינו של מי שהתכוון לכתוב מילה ארוכה אך בפועל כתב רק את שתי האותיות הראשונות של המילה. ר' יהודה מחדש שאפשר להתחייב גם בכגון זה; כלומר, אי-מילוי כוונתו המלאה של הכותב אינו פוטר אותו. אבל למדנו מדבריו בדרך אגב שחייבים רק על כתיבת אותיות שונות בעלות משמעות מילולית, כגון "שמ", "נח" ו"גד". כך הגמרא מבינה מדבריו⁹, ומתוך כך מתקשה בסתירה שבין משנתנו לבין ברייתא המביאה בשם ר' יהודה שהכותב שתי אותיות זהות בעלות משמעות חייב:

אלא רבי יהודה שתי אותיות והן שני שמות הוא דמחייב, שתי אותיות והן שם אחד לא מחייב? והתניא: ועשה אחת יכול עד שיכתוב כל השם, ועד שיארוג כל הבגד, ועד שיעשה כל הנפה - תלמוד לומר מאחת. אי מאחת יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, ולא ארג אלא חוט אחד, ולא עשה אלא בית אחד בנפה - תלמוד לומר אחת. הא כיצד: אינו חייב עד שיכתוב שם קטן משם גדול; שם משמעון ומשמואל, נח מנחור, דן מדניאל, גד מגדיאל. רבי יהודה אומר: אפילו לא כתב אלא שתי אותיות והן שם אחד - חייב, כגון: שש, תת, רר, גג, חח.

הגמרא מתרצת לבסוף שדברי ר' יהודה בברייתא נאמרו בשם רבו, רבן גמליאל, שאמר דברים אלו בפירוש בברייתא אחרת. יוצא לפי זה, שדברי תנא קמא של

⁹ אמנם הגמרא מדייקת מדבריו רק את הצורך באותיות שונות ולא את הצורך במשמעות מילולית, אבל פשוט שממילא יש לדייק גם את זה.

הברייתא הם הם דברי ר' יהודה במשנה.
לאור האמור, האם ר' יהודה חולק על תנא קמא במשנה? נראה מלשונו שאינו חולק, שכן כתוב "אמר ר' יהודה" ולא "ר' יהודה אומר", ואכן משמע מרש"י על המשנה שר' יהודה בא רק להשמיע לנו דין חדש. מצד שני, מדיוק הגמרא מדבריו אנו לומדים שר' יהודה מחייב רק על 'שמ', וזהו בניגוד לדעת תנא קמא לפי כל הפירושים שהבאנו בו לעיל. כיצד ניישב זאת? נראה, שדווקא במי שהתכוון לכתוב מילה ארוכה ר' יהודה מצריך כתיבת 'שמ' כדי להתחייב, אבל באדם שהתכוון לכתוב רק שתי אותיות מלכתחילה ר' יהודה מודה לתנא קמא. כך אומר בפירוש **המיוחס לר"ן** בדף עה ע"ב בשם הרשב"א¹⁰.

יש להוכיח שדברי ר' יהודה נאמרו רק על "שם קטן משם גדול" (להלן: 'תחילת מילה') מהגמרא לקמן.
כדי לחלק בין שיטת ר' יהודה לשיטת ר' שמעון (שנביא לקמן), הגמרא מסבירה שר' שמעון מחייב גם על כתיבת האותיות "אא" בתחילת מילה, משום שרגילים לכתוב כן ב"גילטוריי" (רש"י: קמיעות של כישוף¹¹), בניגוד לדעת ר' יהודה שפוטר בכגון זה. על כך מקשה הגמרא:

למימרא דרבי שמעון לחומרא? והתניא: הקודח כל שהוא - חייב. המגרר כל שהוא, המעבד כל שהוא, הצר בכלי צורה כל שהוא, רבי שמעון אומר: עד שיקדח את כולו, עד שיגרור את כולו, עד שיעבד את כולו, עד שיצור כולו!

מקושיה זו רואים שדברי ר' יהודה הם דין בכתיבת תחילת מילה (או עשיית תחילת מלאכה ממלאכה אחרת), ולא דין פרטי בהגדרת החיוב על שתי אותיות. מדוע בכתיבת תחילת מילה תנאי החיוב קפדניים יותר מאשר בכתיבת שתי אותיות בלבד בכוונה תחילה (להלן: 'צירוף עצמאי')?

---

¹⁰ וכן כתבו הביאור הלכה (סי' ש"מ ד"ה במשקין) ועוד אחרונים בדעת רש"י והרמב"ם. אמנם, המיוחס לר"ן עצמו טוען בסוגייתנו שלא כדבריו שם, אלא שר' יהודה חולק על תנא קמא וסובר שאפילו בצירוף עצמאי, רק הכותב 'שמ' חייב. ועיין לעיל הערה 8, שהבאנו עוד סתירה בין דבריו בשתי הסוגיות.

¹¹ יש ראשונים שהבינו אחרת את המושג "גילטוריי"; עיין לקמן בדין נוטריקון.

נראה, שמעיקר הדין רק 'שמי' הוא צירוף מספיק חשוב כדי לחייב עליו בפני עצמו. כל צירוף מחייב אחר אמנם עונה להגדרת מלאכת כותב, אבל אדם חייב על כתיבתו רק אם החשיב כתיבה זו בדעתו על-ידי כוונה תחילה לכתוב צירוף זה בפני עצמו.¹²

אמנם, **המאירי** (קג ע"א) טוען שלכל הדעות אין הבדל בין כתיבת תחילת מילה לבין כתיבת צירוף עצמאי¹³. לדעתו, תנא קמא מחייב על 'גג' ועל 'עא' (כהבנת הרמב"ם), ור' יהודה חולק עליו ומחייב רק על 'שמי'. וזה לשונו:

ופירוש דברי ר' יהודה הוא, שסובר לעולם באות אחת כפולה אינו חייב אפילו היתה תיבה בפני עצמה, ובשתי אותיות פטור אם אינם תיבה שלימה כגון שם משמעון דן מדניאל, שבאלו אעפ"י שהיתה כונתו לתיבה גדולה ולא עשה אלא קטנה חייב. ואין הלכה כדבריו אלא כתנא קמא, לחייב באחת כפולה כל זמן שהיא תיבה, ובשתיים אעפ"י שאינן תיבה בשום מקום.

רבן גמליאל

לעומת ר' יהודה, שמחייב בתחילת מילה רק על 'שמי', רבן גמליאל, שבשמו מובאת המציעתא של הברייתא לפי הגמרא, מרחיב את החיוב ליגגי. מדברי **הרמב"ם** במשנה תורה שהובאו לעיל, נראה שמשמעות הרחבה זו היא ביטול ההבדל בין תחילת מילה לצירוף עצמאי. הרמב"ם הביא להלכה שהכותב 'גג' חייב – הלכה שאינה מפורשת במשנה, לפי הבנת הרמב"ם כפי שניתחנו אותה לעיל, אלא רק בדבריו של רבן גמליאל בברייתא – ואף על פי כן אינו מחלק בין תחילת מילה לצירוף עצמאי. אם כן, כשרבן גמליאל אמר "אפילו לא כתב אלא שתי אותיות והן שם אחד – חייב", הוא התכוון לבטל את התנאי הנוסף של ר' יהודה (תנא קמא של הברייתא) בתחילת מילה מכל וכל, ולהשוות בין תחילת מילה לצירוף עצמאי.

¹² הריטב"א (קג ע"א) מביא כמה דוגמאות לפעולות שנחשבות למלאכות רק בגלל העובדה שהאדם החשיבם בדעתו, עיין שם. באופן דומה, הגמרא בערובין (צט ע"א) מסבירה את הדין שהזורק בפי כלב או בפי כבשן חייב בכך ש"מחשבתו משויא ליה מקום".

¹³ וכן כתב המיוחס לר"ן בסוגייתנו, כנזכר בהערה 10.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

נראה בסברתו של כל צירוף מחייב יש חשיבות עצמאית, גם ללא כוונת הכותב. אמנם, מניסוח ההלכות ברמב"ם משמע שהוא מקבל עקרונית את החילוק של ר' יהודה בין מדרגת החיוב על 'שמי' לבין מדרגת החיוב על 'עא' ו-'גג', שכן בהגדרת המלאכה בהלכה י' הוא מדבר רק על כתיבת שתי אותיות שונות, ואת החיוב על 'גג' הוא מזכיר רק בהלכה הבאה ולאחר שהביא רבות מהלכות כותב. אפשר להבין מניסוח הדברים שאב המלאכה הוא כתיבת 'שמי', ואילו כתיבת 'עא' ו-'גג' הן רק תולדות. (יש לומר, שצירוף 'עא' אינו מוזכר בהלכה נפרדת מכיוון שהביטוי "הכותב שתי אותיות" כולל הן את 'שמי' והן את 'עא'. על כן, הרמב"ם לא ראה צורך להאריך בלשונו ולחלק בין הצירופים, כאשר אין לכך נפקא מינה להלכה.)

חשוב להעיר שמפסיקתו של הרמב"ם מוכח גם כן שאפילו אם ר' יהודה חולק על תנא קמא של המשנה, רבן גמליאל ודאי אינו חולק על תנא קמא שבמשנה¹⁴ (ולפי המיוחס לר"ן, הסובר שר' יהודה חולק על תנא קמא, הזיהוי המלא ביניהם מובן מאליו).

אמנם, לרש"י, על כרחנו שרבן גמליאל מקבל את חלוקתו של ר' יהודה בין תחילת מילה לצירוף עצמאי, שכן הוא מדבר רק על חיוב על 'גג' ולא על 'עא' (צירוף שחייבים עליו באופן עצמאי גם לר' יהודה, כמו שהתבאר לעיל). אלא שבניגוד לר' יהודה, שיש לו שני תנאי חיוב נוספים בתחילת מילה – משמעות מילולית ואותיות שונות – רבן גמליאל דורש רק משמעות מילולית.

לרש"י, האם רבן גמליאל מחייב גם על כתיבת 'עא' בתחילת מילה? נראה שכדי לענות על שאלה זו יש להבין במה נחלקו ר' יהודה ור' גמליאל. בהמשך הברייתא מובאת דעת ר' שמעון, שאומר דברים דומים לתנא קמא של הברייתא (ר' יהודה), אבל בניסוח מעט שונה:

רבי שמעון אומר: 'ועשה אחת' יכול עד שיכתוב את כל השם, עד שיארוג כל הבגד, עד שיעשה את כל הנפה - תלמוד לומר מאחת, אי מאחת - יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, ואפילו לא ארג אלא חוט אחד, ואפילו לא עשה

---

¹⁴ ואין לומר שהוא פסק כרבן גמליאל בלחוד, שכן אין בדברי רבן גמליאל רמז לחיוב על 'עא'.

אלא בית אחד בנפה - תלמוד לומר אחת, הא כיצד: **אינו חייב עד שיעשה מלאכה שכיוצא בה מתקיימת.**

הגמרא מקשה: "ורבי שמעון היינו תנא קמא!" ומפרש רש"י, למרבה ההפתעה: "שש, תת!" רואים שרש"י הבין שההוא אמינא של הגמרא היא שר' שמעון כרבן גמליאל, ולא כר' יהודה. למה רש"י אינו מפרש כפשט הגמרא? יש להסיק מכאן שפשוט לרש"י שהתנאי של "מלאכה המתקיימת" בתחילת מילה הוא מוסכם על ר' יהודה ועל רבן גמליאל כאחד. לכן, כשהגמרא מקשה "היינו תנא קמא", נראה שכוונתה **לשני** התנאים הראשונים של הברייתא, ששניהם הסכימו ליסוד זה, שעניינו הצורך באותיות בעלות משמעות מילולית. ומכיוון שר' שמעון אינו מוסיף את הדרישה הנוספת של ר' יהודה, דהיינו אותיות שונות, רש"י מבין שלפי ההווא אמינא ר' שמעון סובר בדיוק כמו רבן גמליאל¹⁵.

מהי הדרישה של "מלאכה המתקיימת"? רש"י (קג ע"ב ד"ה שם משמעון) מבאר בדרשת ר' יהודה מהפסוק "מאחת" שהחיוב בתחילת מלאכה הוא על שיעור ש"יש מקיימין כך". יש לומר שבכתיבת מילה, השיעור של "יש מקיימין כך" הוא מילה מינימלית בעלת משמעות; בדרישה זו לא נחלקו ר' יהודה ור' גמליאל, אלא בשאלה האם צריך גם אותיות שונות.

עכשיו נוכל לענות על שאלתנו: רבן גמליאל פוטר על כתיבת 'עא' בתחילת מילה, שכן צירוף זה אינו עונה על הדרישה של "מלאכה המתקיימת".

לאור הסבר זה בדעת רבן גמליאל, יש להסתפק האם הגדר של "מלאכה המתקיימת" יישתנה אצל אדם שהתכוון מלכתחילה לכתוב צירוף אותיות חסר משמעות מילולית. אולי בכגון זה יהיה חייב על שתי האותיות הראשונות גם אם אין להן משמעות מילולית.

¹⁵ לראשונים החולקים על רש"י, פשוט שההווא אמינא של הגמרא היא שר' שמעון כתנא קמא של הברייתא ממש, כלומר ר' יהודה, שכן לרבן גמליאל אין שום דין של תחילת מילה. ועיין בתוספות ד"ה א"א שמבינים גם הם כך. ראייה אחרת לכך שתוספות חולקים על רש"י בהבנת מהלך הסוגיה יש להביא מתוספות ד"ה בגלטורי (שנביא את דבריו לקמן בדין נוטריקון), שפוטרים על כתיבת 'א"א', בניגוד לדעת רש"י במשנה.

תנא קמא ור' גמליאל	אא	עא	גג
רש"י - צירוף עצמאי	חייב	חייב	חייב
- תחילת מילה	פטור	פטור	חייב
מיוחס לר"ן ¹⁶	פטור	פטור	חייב
רמב"ם	פטור	חייב	חייב

ר' שמעון

ההבדל בין שיטת ר' שמעון לשיטות רבן גמליאל ור' יהודה בברייתא אינו ברור דיו מפשט הברייתא. ראינו לעיל שכדי לחלק בין השיטות, הגמרא מעלה הווא אמינא שר' שמעון מחייב גם על כתיבת האותיות "אא" בתחילת מילה, משום שרגילים לכתוב כן ב"גילטורי".

למסקנת הגמרא, ר' שמעון רצה לחייב רק את המתכוון לכתוב פסוק שלם אבל בפועל כתב רק מילה אחת, אבל המתכוון לכתוב מילה ובפועל כתב פחות מכך פטור (וכן במצבים המקבילים במלאכות אחרות). יש להסביר שהפטור הוא משום שלא התקיימה מחשבתו¹⁷.

¹⁶ על פי דבריו בסוגייתנו, שהבאנו בעניין שיטת ר' יהודה.

¹⁷ הפטור של "לא התקיימה מחשבתו" בהלכות שבת מקורו בגמרא בכריתות (כ ע"א), והוא מוגדר שם כאחד מדיני "מתעסק" שפטור משום ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה". דוגמאות במסכתנו: נתכוון לזרוק ארבע זרקה שמונה (צז ע"ב), המתכוון להוציא לאחוריו ובא לו לפניו (צב ע"ב) והחובל בחלזון להוציא את דמו (עה ע"א וברמב"ן שם). ועיין מיוחס לר"ן (עה ע"ב סוף ד"ה ויש), שמדבר על "מלאכת מחשבת" בהקשר הנוכחי.

לפי הירושלמי (יג, א), כל התנאים מודים שיש ליישם עקרון זה ביחס לכתיבת שם ה': "הכל מודין בכותב את השם עד שעה שישלים". נראה שההבדל, לשיטתם, בין שם ה' לבין כל מילה אחרת, הוא שבכתיבת מילה רגילה, 'מחשבתו' של הכותב מוגדרת ככוונת כתיבת מילה בעלת משמעות, ואילו בכתיבת שם ה' מחשבתו מוגדרת ככוונת כתיבת מילה שהיא גם בעלת קדושה של שם ה' בן ד' אותיות. לכן, בכתיבה רגילה, חייבים על שם קטן משם גדול' גם אם המשמעות שנוצרה איננה המשמעות שאליה התכוון הכותב. אבל בכתיבת שם ה', כל עוד לא נוצרה קדושה של שם ה' בן ד' אותיות, לא נתקיימה מחשבתו ופטור.

ר' יוסי ודין 'רושם'

ראינו בתחילת המאמר את דברי ר' יוסי במשנה ובברייתא, שלא חייבו על כתיבת שתי אותיות משום 'כותב' אלא משום 'רושם', ולכן השורט שתי שריטות חייב. הגדרת המושג 'רושם' אינה ברורה, ולכן נברר אותה דרך הבנת נקודת המחלוקת בין תנא קמא לר' יוסי.

רש"י (קג ע"א ד"ה משום רושם) מסביר שלר' יוסי קרשי המשכן סומנו על-ידי שריטות, ולכן יש לחייב על כל צורה הנרשמת ולא רק על אותיות. לפי זה, נחלקו תנא קמא ור' יוסי האם גדר המלאכה הוא 'כותב' או 'רושם', ומכיוון שהמושג 'רושם' הוא יותר רחב, יוצא שר' יוסי מחמיר יותר. כך מבוארת טענת ר' יוסי כלפי שאר התנאים בברייתא:

וכי משום כותב הוא חייב? והלא אינו חייב אלא משום רושם! לפיכך שרט שריטה אחת על שני נסרין או שתי שריטות על נסר אחד חייב.

כלומר, אין מקום לדרישות כגון אותיות שונות או משמעות מילולית, שכן החיוב הוא על רישום בעלמא¹⁸.

אבל **מהרמב"ם** בפירוש המשניות משמע שלכל הדעות הקרשים סומנו על-ידי אותיות המסמלות מספרים סידוריים (להלן: אותיות מבחינות), כלומר, על-ידי **רישום**, ונחלקו רק האם 'כותב' ו'רושם' הם מאותו אב מלאכה או שמדובר באבות מלאכה שונים. לפי זה, הגדר של רישום הוא סימון המאפשר הבחנה בין שני חפצים.

אם אכן סימון הקרשים היה בגדר רושם ולא כותב, צריך ביאור מאיזו פעולה במשכן נלמד החיוב על מלאכת כותב. שאלה זו מתעצמת לפי ר' יוסי, שמחייב על רושם ועל כותב כאבות שונים. לכן נראה שהרמב"ם נזקק לחידושו של **האבני נזר** שהוזכר בתחילת המאמר, שמלאכה זו נלמדה מכתבת החשבונות או מחריטת השמות על החושן.

¹⁸ החיוב הוא על שני רישומים לפחות, שכן הרישום במשכן נועד לזהות בין קרשים מאותו זוג, כמו שהתבאר בדעת רש"י לעיל. ומפורש במיוחד לר"ן שר' יוסי פוטר על שריטה אחת, שכן היא אינה נחשבת אפילו סימן.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

הרמב"ם פוסק כתנא קמא ומגדיר את רושם כתולדת כותב, וזה לשונו (יא, ז):

רושם תולדת כותב הוא. כיצד? הרושם רשמים וצורות בכותל ובשטר וכיוצא בהן כדרך שהציירין רושמים, הרי זה חייב משום כותב.

מדבריו אנו לומדים בדרך אגב שלא רק אותיות מבחינות נקראות 'רושם', אלא גם ציורים. מסתבר שדבריו לקוחים מהירושלמי (ז, ב):

הצר צורה, הראשון חייב משום כותב והשני חייב משום צובע¹⁹.

הרמב"ם לא מזכיר בהלכה זו כתיבת אותיות מבחינות, ויש ללמוד מכאן שפעולה זו נכללת הן בגדר 'רושם' והן בגדר 'כותב', ולכן לא היה צורך להזכירה אחר שנזכרה כבר במסגרת דיני כתיבה.

בפירוש המשניות, הרמב"ם מביא נפקא מינה בין התנאים, שאם כתב "כתיבה" (לכאורה ר"ל מילה) ואז שתי אותיות שונות, לפי תנא קמא חייב חטאת אחת ולר' יוסי חייב שתיים. יש לשאול מדוע לא הביא נפקא מינה יותר פשוטה: כתיבת מילה אחת בעלת אותיות שונות. נראה ללמוד מכאן שגם לפי ר' יוסי 'רושם' אינו אב נפרד לגמרי, אלא 'אב משלים' למלאכת כותב, כלומר, אב שבא לחייב על מלאכות הדומות לכתיבה אך לא נכללו באב מלאכה זה. לכן לא שייך להתחייב על שניהם בפעולה אחת.

יוצא שלפי תנא קמא, כל כתיבה של שתי אותיות – וגם ציור – מחייבת משום כותב, ואילו לר' יוסי רק כתיבה של אותיות בעלות משמעות מחייבת משום כותב, אבל על 'עא', וכן על ציור, חייבים משום רושם. על 'אא' אין תנא שמחייב (כהמשך להבנת הרמב"ם בתנא קמא שהצגנו לעיל).

ברם, לא ניתן להסתפק בנפקא מינה שהביא הרמב"ם בפירוש המשניות, שכן מפורשות בגמרא ובירושלמי עוד שלוש נפקא מינות בין תנא קמא לר' יוסי:

א. **כתיבה ביד שמאל**. הגמרא (קג ע"א) מקשה על המשנה כיצד ניתן להתחייב

על כתיבה ביד שמאל, והרי "אין דרך כתיבה בכך". אביי מתרץ שמדובר במי ששולט בשתי ידיו, ואילו רב יעקב מתרץ שגם הרישא של המשנה נשנתה על-

---

¹⁹ הביאור הלכה (סימן ש"מ ד"ה במשקין) מוכיח מלשון הירושלמי שמספיק שצייר ציור אחד כדי להתחייב. אמנם, יש לומר שזה נכון רק בציור. בשריטה, לעומת זאת, כבר הסברנו בהערה הקודמת שעל שריטה אחת לא שייך לחייב, אפילו לר' יוסי, מכיוון שרק שתי שריטות נחשבות סימון.

ידי ר' יוסי, שמחייב משום רושם. מוכח מכאן שנחלקו תנא קמא ור' יוסי גם בדין כתיבה ביד שמאל²⁰.

ב. **שריטה**. בברייתא שהבאנו, ר' יוסי אומר בפירוש שהוא מחייב על שריטת שתי שריטות, בניגוד לשאר התנאים, שלדעתם המלאכה היא 'כותב'.

ג. **סימניות**. ראינו במשנה שחייבים על כתיבת שתי אותיות "בין מסימן אחד בין משני סימניות". אומר על כך הירושלמי: "מאן תנא 'סימניות' – ר' יוסי". יש ללמוד ממשפט זה שהחולקים על ר' יוסי סוברים שהכותב סימניות פטור²¹.

נראה להסביר שלפי הרמב"ם פעולות אלו הן תולדות של רושם. לכן, לדעת תנא קמא, שמגדיר את רושם כתולדה של כותב, אין לחייב על תולדות רושם, שכן אלו תולדות של תולדה²².

אמנם, הרמב"ם בהלכות שבת (יא, יא) מחייב בפירוש על כתיבת סימניות, וזהו בניגוד לדברי הירושלמי²³.

על כל פנים יוצא שלפי הבנת הרמב"ם בר' יוסי, הכותב 'אא' או 'עא' חייב משום רושם (גם בתחילת מילה), בקל וחומר מהשורט שתי שריטות. ואילו הכותב 'גג' או 'שמ' חייב רק משום כותב. לתנא קמא, כזכור, הכותב 'אא' פטור, והכותב את שאר הצירופים חייב משום כותב.

²⁰ נראה שהקשר בין רישום לבין כתיבה בשמאל הוא שאפשר לרשום רישומים בעלמא ביד שמאל בקלות.

²¹ נחלקו הראשונים בהבנת המושג 'סימניות': רב האי גאון מסביר ש'סימניות' הם סימני כתיבה כגון נוי"נים הפוכים. הרמב"ם בפירוש המשניות מסביר ש'סימניות' הם אותיות המסמלות מספרים ('שתי אותיות מסימן אחד' – כגון 'יא', 'שתי אותיות משני סימניות' – כגון 'א ב'). רש"י מסביר ש'שני סימניות' הם שני צבעים שונים, אך קשה עליו מהירושלמי הני"ל. (יש אחרונים שתוצו שרש"י סובר שהבבלי בהכרח חולק על הירושלמי בזה, עיין ביאור הלכה (ש"מ סעי' ד) ואכמ"ל).

²² אמנם רבנו חננאל (עג, ב) אומר שהזומר בשבת חייב משום שהוא תולדה של תולדה של זורע, אבל רוב הראשונים שם מבארים את דין זומר אחרת. גם מהרמב"ם (הל' שבת ז, א-ו) משמע שאין תולדות לתולדות, עיין שם. ע"ע שו"ת אבני נזר (או"ח סימן צ"ו אות ה) ותוצאות חיים (סימן ו) שסוברים שאין תולדה לתולדה.

²³ עוד נראה מלשונו שם שמבין את המושג 'סימניות' כדעת רב האי גאון (עיין הערה 21).

בירושלמי (יב, ג) מופיעה ברייתא אחרת שלא הובאה בבבלי:

תני בשם רבי יודה, כתב שני אותות שוים והן שם, חייב, כגון שש, תת, גג, רד, חח. ורבנן אמרי, ב' אותיות בכל מקום.

הירושלמי שם ממשיך ומבאר שלפי ר' יהודה חייב על 'גג' אך לא על 'עא', ואילו לרבנן להיפך - כלומר חייב על 'עא' ולא על 'גג'²⁴. לפי דרכנו, נחלקו התנאים בברייתא האם הצורך בשתי אותיות הוא בגלל המשמעות המילולית או יכולת ההבחנה בין חפצים.

נוטריקון

במשנה הבאה (יב, ד) נחלקו התנאים בדין כתיבת נוטריקון (=ראשי תיבות):

כתב אות אחת נוטריקון – רבי יהושע בן בתירא מחייב, וחכמים פוטרין.

אנו יודעים שהכותב אות אחת סתם, פטור. אם ר' יהושע בן בתירא מחייב על כתיבת אות אחת נוטריקון, הוא כנראה סובר שסיבת הפטור היא שלאות אחת אין, בין השאר, משמעות מילולית. ר' יהושע בן בתירא טוען שעל-ידי כתיבת נוטריקון ניתן לתת משמעות מילולית לאות אחת, ובכך להתחייב על כתיבתה. מדוע חכמים חולקים עליו? לפי רבנן בירושלמי, אפילו הכותב 'גג' פטור, וכל שכן המקצר מילה זו וכותב ג'. אבל לפי כל התנאים המופיעים בבבלי יש לחייב על 'גג', ואם כן צריך להבין למה הכותב ג' פטור. יש להעלות שתי סברות אפשריות:

- א. רק מילה שלמה יכולה להיחשב כבעלת משמעות מילולית. ההלכה איננה מכירה בנוטריקון.
- ב. גם לנוטריקון יש משמעות, אבל אין בו שיעור לחייב. ונבאר: מכיוון

---

²⁴ לשון הירושלמי: "אשכחת אמר קלת וחומרת על דרבי יודה, קלת וחמרת על דרבנן. קלת על דרבי יודה, כתב שתי אותיות שוין והן שם; על דעתיה דר' יודה חייב, על דעתהון דרבנן פטור. קלת על דרבנן, שתי אותות מכל מקום אע"פ שאינן שם; על דעתהון דרבנן חייב, על דעתיה דרבי יודה פטור".

שבכתיבה רגילה אי אפשר לכתוב דבר משמעותי ללא שתי אותיות, ממילא כתיבת אות אחת איננה מספיק **חשובה** כדי לחייב, אפילו אם יש לה משמעות הראויה לחייב.

נפקא מינה בין הסברות היא דינו של הכותב שתי אותיות נוטריקון, כאשר אילולא היו נוטריקון לא היה אפשר לחייב על כתיבתם. לפי סברה א', פטור, ולפי סברה ב', חייב, שכן במקרה זה אין חסרון בשיעור הכתיבה. נפקא מינה זו תבוא לידי ביטוי בכתיבת א"א כנוטריקון, לפי הפוטרים בכתיבת 'אא' סתם (רמב"ם, מיוחס לר"ן). נחלקו במקרה זה הראשונים בסוגיה בדף קג ע"ב. כזכור, הגמרא שם מעלה הווא אמינא לחייב את הכותב 'אא' בתחילת מילה לפי ר' שמעון שכן כותבים צירוף זה "ביגילטורי". מהו "גילטורי"? רש"י, ועמו רוב הראשונים, מסביר שמדובר בקמיעות של כישוף שבהן יש משמעות לצירוף זה. אולם הריטב"א מפרש שנוהגים לכתוב בקמיעות 'אא' במקום "אמן אמן". **תוספות** מביאים אף הם פירוש זה, ומקשים עליו שחכמים, החולקים על ר' יהושע בן בתירא בדין נוטריקון, פוטרים על כתיבה כזו.

יש להוכיח מכאן שתוספות פוטרים בכתיבת 'אא' סתם, ומפרשים את חכמים כסברה א'. לעומת זאת, מהריטב"א לא ניתן להוכיח כלום לענייננו שכן איננו יודעים מה דעתו בעניין כתיבת 'אא' סתם. אבל ה**רמב"ם** ודאי פוטר על כתיבת 'אא', כמו שנתבאר לעיל, ואף על-פי כן מדייק מדבריו ה**שפת אמת**²⁵ שהכותב 'אא' כנוטריקון חייב. וכך אומר הרמב"ם (יא, יג):

הכותב אות אחת, אף על פי שקורים ממנה תיבה שלימה, פטור.

ומדייק מדבריו ה**שפת אמת** שדווקא הכותב אות אחת נוטריקון פטור, אבל הכותב שתי אותיות נוטריקון חייב, אפילו אם האותיות הן א"א²⁶. לפי זה, צריך לומר שהרמב"ם מבין את חכמים כסברה ב'.

²⁵ בחידושו על דף קג ע"ב, על דברי התוספות הנ"ל.

²⁶ יש לציין שדיוקו של ה**שפת אמת** אינו הכרחי, שכן בהנחה שבכתיבת נוטריקון אין סברה לחלק בין כתיבת אות אחת לכמה אותיות, כסברת תוספות, אפשר לפרש בדברי הרמב"ם ש"אות אחת" לאו דוקא, ותפס את לשון המשנה. וכך מצאתי שכתב בספר מנחת אריאל על מסכת שבת (הרב מתתיהו שצייגל, בני ברק תשס"ב).

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

יוצא מדברינו שנחלקו תוספות והרמב"ם האם 'שתי אותיות' הן רק סימן למשמעות שהיא הגורם המחייב במלאכת כותב, או שהן שיעור החיוב במלאכה.

ר' יהושע בן בתירא

עכשיו ננתח את שיטת ר' יהושע בן בתירא, שמחייב בכתיבת נוטריקון, לאור שיטות הראשונים הנ"ל.

לפי תוספות, ר' יהושע בן בתירא ורבנן נחלקו רק בשאלה האם ההלכה רואה בנוטריקון כתיבה בעלת משמעות מילולית.

ביארנו לעיל שלפי הרמב"ם, גם חכמים מודים שיש משמעות לנוטריקון, אלא שלדעתם אין בנוטריקון שיעור לחייב. לפי זה, מדוע ר' יהושע בן בתירא אינו מצריך כתיבה בשיעור של שתי אותיות כדי לחייב? נעלה שתי סברות אפשריות:

א. ר' יהושע בן בתירא מסכים עם הנחת התוספות, שאין צורך בשתי אותיות כל עוד הכתיבה היא בעלת משמעות.

ב. אמנם יש צורך בשיעור של שתי אותיות, אבל מכיוון שנוטריקון מייצג מילה שלמה, הכותב נוטריקון נחשב כאילו כתב את כל המילה וחייב.

נראה לדייק מלשון הרמב"ם בפירוש המשניות כאפשרות השניה:

ר' יהושע בן בתירא אומר, כיון שמובן ממנה כל המלה, הרי הוא כאלו כתב אותות הרבה.

גדר או שיעור

ראינו מחלוקת בשאלה האם שתי האותיות הן שיעור חיוב, מעבר לתפקידן המהותי ככתב בעל משמעות. אכן, יש לשאול גם ביחס לתפקידן המהותי יותר, האם זהו 'גדר' כתיבה או 'שיעור' כתיבה. כלומר, האם כתיבת אות אחת סתמית אינה בגדר כתיבה כלל לעניין מלאכת כותב, או שגם כתיבה כזו היא בגדר כתיבה, אלא שללא המשמעות של שתי אותיות הכתיבה איננה מספיק חשובה כדי לחייב.

כתיבת אות אחת

נפקא מינה בין האפשרויות היא האם מי שכותב אות אחת בשבת עובר על איסור דאורייתא, למאן דאמר חצי שיעור אסור מן התורה²⁷. נראה שנחלקו בזה **התורת כהנים** ו**התוספתא**²⁸. וכך אומרת התורת כהנים (אחרי מות, פרשה ה', פרק ז', אות ט) בעניין איסור מלאכה ביום כיפור:

אין לי אלא מלאכה שחייבים עליה כרת, מלאכה שאין חייבים עליה כרת מנין שלא יכתוב אות ושלא יארוג חוט אחד ושלא יעשה בית אחד בנפה ובכברה? ת"ל מלאכה וכל מלאכה, ריבה.

מוכח מדברי התורת כהנים שאף על-פי שהכותב אות אחת אינו חייב כרת, הוא עבר על איסור מדאורייתא (הן בשבת והן ביום כיפור). לעומת דברי התורת כהנים, אומרת התוספתא במסכת ביצה (ד, ד):

והכותב אות אחת, בין בכתבי קדש בין בכתבי הדיוט, בשבת חייב חטאת, ביום טוב לוקה את הארבעים, דברי ר' ליעזר. וחכמים אומ', בין בשבת בין ביום טוב אין חייב אלא משום שבות²⁹.

כלומר, כתיבת אות אחת בשבת, לפי חכמים³⁰, היא "שבות" ולא מלאכה מדאורייתא.

בין הראשונים, לכאורה נחלקו בזה **המאירי** ו**רבנו ירוחם**. המאירי (ג ע"ב) מציין בפירוש שיש איסור מן התורה בכתיבת אות אחת בשבת. ואילו רבנו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב י"ב חלק יד), כאשר הוא כולל ביחד את כל הפטורים במלאכת כותב

²⁷ דעת ר' יוחנן יומא (עג ע"ב).

²⁸ כך מביא החזון יחזקאל על התוספתא בביצה (ד, ד).

²⁹ ויש גורסים: אינו אלא שבות.

³⁰ לכאורה משמע מהתוספתא שר' אליעזר מחייב חטאת על כתיבת אות אחת, אבל לכאורה זה סותר את הגמרא, שמוכיחה מהמשנה בדף קה ע"א שר' אליעזר מחייב על כתיבת אות אחת סמוך לכתב (הבאנו גמרא זו בסוף המאמר, עיין שם), ומשמע מהדברים שהוא אינו מחייב על אות אחת סתם. לפיכך מתרץ המנחת ביכורים על התוספתא בביצה, שהתוספתא מדברת על כתיבת אות אחת סמוך לכתב, ולא על כתיבת אות אחת סתם.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

שמציינת המשנה בדף קד ע"ב (ובכללם כתיבת אות אחת סמוך לכתב, כתיבת אות אחת בקורה ואחת בארץ, וכתיבת נוטריקון), מסיים – "כל אלו אסורים **מדרבנן** ופטורים מחטאת"³¹.

בהקשר זה, יש לשים לב לכך שבמשנת אבות המלאכות (עג ע"א) יש מלאכות שצויין שיעורן, וביניהן מלאכת כותב, ויש מלאכות שלא, כגון מלאכת אופה ששיעורו כגרוגרת. **תוספות** שם מקשים מדוע דווקא במלאכות מסויימות המשנה ציינה את שיעור המלאכה.

מתרץ ספר **מגן אבות**, ומביאו **המנחת חינוך** (מוסד השבת, מלאכת העושה שני בתי נירין), שכל מלאכה ששיעורה נשנה בפירוש, חצי שיעור שלה מותר מן התורה, שכן הכמות שנשנתה במשנה היא בכלל הגדרת המלאכה. לפי זה, מותר מן התורה לכתוב אות אחת, שכן כתוב במשנת אבות המלאכות "הכותב שתי אותיות". מדברי **פסקי הרי"ד** בתחילת פרק הבונה רואים שאף הוא הבין כך את המשנה שם, אף על-פי שהוא לא התייחס לנפקא מינה של המגן אבות בפירוש.

לפי דרכנו, מסתבר שתוספות, שנשארו בקושיה ולא יישבו אותה, חולקים על המגן אבות, וסוברים כמו התורת כהנים, כלומר שיש איסור מן התורה גם בכתיבת אות אחת.³²

---

³¹ הביאור הלכה (ש"מ, ד"ה על) טוען שרבנו ירוחם סותר בזה את מה שכתב בתחילת החלק ביחס לשיעורי הלכות שבת, וז"ל: "בכל השיעורין... דע כי אסור אפילו בפחו' שיעור, כדאמרי' ביומא חצי שיעור אסור מן התורה". הוא מציע שאולי יש ליישב שהביטוי "כל אלו" בציטוט שהבאנו בגוף המאמר הוא לאו דוקא, אלא מתייחס רק לפטורים שאין בהם חצי שיעור, כגון כתיבה בדבר שאינו מתקיים. אמנם, לענ"ד עדיף ליישב אחרת – לפרש את דבריו למעלה כפשוטם ולדחוק מעט בפירוש דבריו המובאים כאן: אף על פי שעיקר המשפט ("בכל השיעורין... דע כי אסור אפילו בפחו' שיעור") מתייחס לכל המלאכות, מכל מקום התוספת "כדאמרי' ביומא וכו'" מתייחסת רק לרוב המלאכות ולא לכולן.

³² יש להביא עוד ראייה לכך שתוספות סוברים כדעת התורת כהנים מדף צג ע"א. הגמרא דורשת "בעשותה - העושה את כולה ולא העושה מקצתה... למעוטי זה עוקר וזה מניח". אומרים תוספות בד"ה חד: "וזה כתב אות אחת ובא חבירו וכתב אות שניה לא איצטריך קרא, אלא אהוצאה, דה"א אהכנסה ואהוצא' הוא דקפיד רחמנא וליחייב אפילו בלא הנחה". כלומר, דווקא במלאכת הוצאה יש הוה אמינא לחייב אדם אף על פי שלא עשה את כל המלאכה בעצמו, כי הוה אמינא שמכיוון שעיקר המלאכה הוא מעבר הרשות, מי שעשה חלק זה של ההוצאה יתחייב גם אם העקירה או ההנחה נעשתה בידי אחר. אבל במלאכת כותב אין הוה אמינא שאם שני אנשים כתבו כל אחד אות, אחד

לכאורה יש להוכיח שהגמרא סוברת כדעת התורת כהנים (קד ע"ב):

תנא: כתב אות אחת והשלימה לספר, ארג חוט אחד והשלימה לבגד - חייב.
מאן תנא? אמר רבא בר רב הונא: רבי אליעזר היא, דאמר: אחת על האריג -
חייב. רב אשי אמר: אפילו תימא רבנן, להשלים שאני.

נחלקו ר' אליעזר ורבנן האם הכותב אות אחת בשבת סמוך לאות הכתובה מלפני שבת, ובכך משלים צירוף המחייב, חייב או פטור. רב אשי טוען שגם לפי רבנן, שפוטרם בהשלמת צירוף המחייב, המשלים ספר על-ידי כתיבת אות אחת חייב³³. נראה שסברתו היא שהשלמת ספר היא פעולה מספיק חשובה³⁴ כדי לחייב אפילו על כתיבת אות אחת בלבד, וכך משמע מהסברי הריטב"א והמאירי על אתר³⁵. אם כן,

---

מהם יתחייב. ולכאורה דברי תוספות תמוהים, שכן לפי הגמרא בדף קד ע"ב ר' אליעזר מחייב על כתיבת אות אחת סמוך לכתב (הבאנו גמרא זו בסוף המאמר, עיין שם), אם כן איך תוספות יכולים לומר בדף צג ע"א שאין בכלל הוה אמינא לחייב במקרה כזה?

אלא, על כרחינו שלפי תוספות אליבא דרבנן (החולקים על ר' אליעזר), לא רק שיצירת המשמעות אינה מספיקה כדי לחייב, אלא שהיא אינה בכלל גדר המלאכה כלל. לכן, בניגוד למלאכת הוצאה, שבה יש הוה אמינא לחייב על מעבר הרשות גרידא בגלל היותה עיקר המלאכה, בכתיבה, לפי רבנן, אין בכלל הוה אמינא לחייב על יצירת המשמעות גרידא. ואם כן, אין להבין את העובדה שחייב כתיבה הוא רק על כתיבת שתי אותיות אלא אם זהו שיעור החיוב במלאכה.

דברים יותר מפורשים אומר תוספות הרא"ש שם: "למעוטי זה עוקר זה מניח - אבל הכותב אות אחת ובא חבירו וכתב אות שניה לא אצטריך קרא למעוטי, דלא דמי עושה חצי שיעור לשנים המתעסקין בשיעור שלם".

³³ ובאמת מדויק מלשון הברייתא שהיא אינה באה לסתור את דין המשנה ש"הכותב אות אחת סמוך לכתב - פטור".

³⁴ מקור החשיבות של השלמת ספר שנוי במחלוקת. לפי רש"י (ד"ה רבא), המקור הוא האיסור להשהות בבית ספר קודש שאינו מוגה (אותו לומדת הגמרא בכתובות יט ע"ב מהפסוק באיוב י"א, יד "אל תשכן באהלך עולה"). לכן חייבים רק על השלמת אחד מספרי התנ"ך. הרמב"ם (י"א, י), לעומת זאת, מדבר על השלמת ספר סתם, ומשמע מדבריו שכל השלמת ספר היא דבר חשוב.

³⁵ לכאורה היה מקום להסביר שהחיוב הוא בגלל מלאכה אחרת לגמרי: מכה בפטיש. השפ"א מעלה אפשרות כזאת, ותולה אותה בדעות השונות בהבנת מלאכה זו. למעשה הסבר זה אינו מופיע בראשונים, והמאירי מאריך להסביר מדוע מלאכת מכה בפטיש אינה שייכת לכאן.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

לכאורה מוכח מכאן שגם כתיבת אות אחת נקראת 'כתיבה' לעניין מלאכה זו, ולכן הצורך בכתיבת שתי אותיות, שאינו אלא עניין של חשיבות המלאכה, כדעת התורת כהנים, יכול להתמלא על-ידי השלמת ספר, שהיא פעולת כתיבה חשובה לא פחות מכתבת שתי אותיות.

כתב אות אחת סמוך לכתב

כדי לתרץ את הראשונים שפסקו שלא כדעת התורת כהנים, נבאר תחילה את מחלוקת ר' אליעזר ורבנן בדין "כתב אות אחת סמוך לכתב".
אומרת המשנה (יב, ד):

כתב אות אחת סמוך לכתב (רש"י): אצל אות הכתובה זיווג אות להשלימה (לשתים)... פטור.

מוסיפה הגמרא:

כתב אות אחת סמוך לכתב. מאן תנא? אמר רבא בר רב הונא: דלא כרבי אליעזר, דאי רבי אליעזר - האמר אחת על האריג חייב.

דברי ר' אליעזר מקורם במשנה (יג, א):

רבי אליעזר אומר: האורג שלשה חוטיין בתחילה, ואחת על האריג - חייב.

לפי הגמרא, לא ייתכן שר' אליעזר יפטור את הכותב אות אחת סמוך לכתב, שכן במקרה המקביל במלאכת אורג - דהיינו, אריגת חוט אחד, שאין מתחייבים עליו בפני עצמו, שארגו סמוך לחוטים ארוגים - ר' אליעזר מחייב. מהי סברת ר' אליעזר, המשותפת לשני המקרים? נראה שכאשר התורה מחייבת על יצירת משמעות משותפת של שני עצמים, אין צורך ליצור את שני העצמים עצמם כדי להתחייב, אלא רק את המשמעות המשותפת שלהם³⁶. לכן, לר' אליעזר, מספיק לכתוב אות אחת הסמוכה לכתב או לארוג חוט אחד על האריג כדי להתחייב. לרבנן, לעומת זאת, החיוב הוא על יצירת שני העצמים ומשמעותם המשותפת. לכן, כדי

---

³⁶ לפי ר' אליעזר, אין ספק שהצורך בשתי אותיות הוא גדר ולא שיעור.

להתחייב משום כותב צריך לכתוב שתי אותיות, וכדי להתחייב משום אורג צריך לארוג שני חוטים.

אחרי שהבהרנו את סברת הפטור של רבנן בכתב הסמוך לכתב, נוכל להבין את החיוב על השלמת ספר גם לפי התוספתא והפוסקים כמותה. אמנם הגדר של כתיבה הוא כתיבה בעלת משמעות, ולזה צריך שתי אותיות דווקא, אבל הצורך לכתוב דווקא בשבת את שתי האותיות יוצרות המשמעות אינה אלא 'שיעור', כלומר, תנאי בחשיבות המלאכה כדי להתחייב עליה. לכן, אם השלים ספר בכתיבתו ואז כתיבתו היא בעלת חשיבות, אין עוד צורך בכך שכתובת שתי האותיות תיעשה דווקא בשבת כתנאי לחיוב.³⁷

סיכום

יש שלוש משמעויות אפשריות לפעולת כתיבה, אשר יכולות להשפיע על השיעור המינימלי המחייב: זיהוי, הבחנה ויצירת משמעות מילולית. המשמעויות השונות נלמדו מהמשכן.

רש"י סובר שנחלקו חכמים ור' יוסי בהבנת מציאות סימון הקרשים במשכן: לפי חכמים, כל זוג קרשים סומן על-ידי אות מיוחדת, שנכתבה על כל אחד מבני הזוג. לכן חייבים בשבת על כתיבת כל צירוף של שתי אותיות, הן אותיות זהות והן אותיות שונות.

אמנם, כאשר אדם כותב רק תחילת מילה, לא כל צירוף של שתי אותיות מחייב, שכן לא לכל צירוף יש חשיבות עצמית. לעתים, רק כוונת הכותב תעניק לצירוף מסויים את החשיבות המחייבת. רבן גמליאל מחייב רק על צירוף בעל משמעות מילולית, שכן רק על צירוף כזה שייך לומר "יש מקיימין כן" בכתיבת מילה, ואילו לר' יהודה אפילו על זה פטור, אלא-אם-כן הוא גם השתמש באותיות שונות.

---

³⁷ צריך לחדש לפי זה שאף על פי שכתובת אות אחת מותרת מן התורה, כתיבת אות אחת הסמוכה לכתב (אפילו כשלא מדובר בהשלמת ספר) אסורה מן התורה גם לפי חכמים, אלא שאין מתחייבים עליה.

שיעור שתי אותיות במלאכת כותב

לפי ר' יוסי, הקרשים סומנו ע"י שריטות ולא ע"י אותיות. לכן חייבים, לדעתו, לא רק על שתי אותיות, אלא גם על שתי שריטות או רישומים. כך מבין רש"י את מושג הרישום.

הרמב"ם סובר שהקרשים סומנו על-ידי אותיות המסמלות מספרים סידוריים. סימון כזה הוא הנקרא, לדעת הרמב"ם 'רישום'. 'כתיבה' התקיימה במשכן, כנראה, בכתיבת החשבונות ובחריטת השמות באבני החושן, כדברי ה'אבני נזר'. חכמים ור' יוסי לא נחלקו בהבנת המציאות במלאכת המשכן, אלא בשאלה האם רושם הוא תולדה של כותב או אב בפני עצמו. לדעת ר' יוסי, רושם הוא אב מלאכה המשלים את מלאכת כותב בכך שהוא מחייב על פעולות שאינן כלולות במלאכת כותב עצמה. מכל מקום, כולם מחייבים על רישום, דהיינו כתיבת אותיות מבחינות או ציור, אבל רק ר' יוסי מחייב על תולדות של רושם, כגון כתיבה ביד שמאל ושריטה. על כתיבת אותיות זהות שאין להן משמעות מילולית, הרמב"ם סובר שפטור, כהבנתו בדעת תנא קמא ור' גמליאל, ואינו מחלק בין תחילת מילה לצירוף עצמאי.

הירושלמי מביא ברייתא בשם ר' יהודה שאומר שרק משמעות מילולית מחייבת (כך גם סובר המיוחס לר"ן על הבבלי בשיטת תנא קמא ור' גמליאל). לפי חכמים שבאותה ברייתא, רק משמעות של הבחנה מחייבת. **ר' שמעון** סובר שמי שהתכוון לכתוב משפט שלם וכתב פחות מכך פטור, שכן לא התקיימה מחשבתו.

המשנה אומרת שהכותב אות אחת נוטריקון פטור. ונחלקו הראשונים האם הכותב נוטריקון של שתי אותיות, שאילולא היו נוטריקון היה פטור עליהם (כגון 'א"א' לפי הרמב"ם), חייב או פטור. תוספות פוטרים, ונראה בסברתם שמבחינת הלכות שבת, נוטריקון הוא חסר משמעות. אבל השפת אמת אליבא דהרמב"ם מחייב, ונראה בסברתו שהפטור של כתיבת אות אחת נוטריקון הוא מחוסר שיעור לחייב. זוהי 'קומה שניה' של הצורך בשתי אותיות כדי להתחייב, מעבר לקומה הבסיסית של הצורך בכתיבה בעלת משמעות.

נחלקו התנאים, והראשונים בעקבותם, האם יש איסור מדאורייתא בכתיבת אות אחת בשבת. התורת כהנים והמאירי סוברים שהדבר אסור מן התורה, והתוספתא

ורבנו ירוחם סוברים שאין בדבר איסור תורה. המחלוקת תלויה בשאלה האם הפטור בכתובת אוחת הוא בגלל חסרון בגדר המלאכה או בשיעורה. לכאורה הגמרא סוברת כדעת האוסרים, שכן היא אומרת שהכותב אוחת שמשלימה ספר חייב, ואם כן על כרחנו שאין בכתובת אוחת חסרון בגדר מלאכת כותב. אבל יש לתרץ לדעת המתירים, שרק בכתובת אוחת שאינה יוצרת משמעות יש חסרון בגדר המלאכה, מה שאין כן בהשלמת מילה, וכל-שכן בהשלמת ספר.